

ORÍGENS I DESENVOLUPAMENT DE L'ORNITOLOGIA VALENCIANA

Jesús Ignasi Català Gorgues

Institut d'Història de la Ciència i Documentació "López Piñero". Universitat de València – C.S.I.C.

INTRODUCCIÓ

El present article és la traducció al valencià, amb les indefugibles correccions d'estil i amb l'afegitó de la present introducció i d'unes poques notes, de la conferència que vaig tenir l'honor de pronunciar a la seu de la Societat Valenciana d'Ornitologia, el 19 de febrer de 1998. A banda de consideracions purament personals, relacionades amb el retrobament d'amics i antics companys, va estar per mi una experiència especialment agradable l'esmentada conferència, per quant em va permetre de tastar un ambient semblant al de les antigues societats naturalistes, amb el concurs espontani de persones que, sense una formació acadèmica específicament dirigida cap al coneixement de la natura, han assolit, però, una perícia impossible de qüestionar en el vessant pràctic del sosdit coneixement [1]. Per a un professional de l'ensenyament i la investigació, dedicat a més a l'estudi de la ciència com a fet social, és força interessant entrar en contacte amb els conreadors aficionats de la ciència, i més en una època com l'actual, on l'excés d'especialització i les grans despeses fan que els estudis científics siguem cada volta més un vedat per a uns iniciats, i no una producció intel·lectual a l'abast dels pobles.

L'ornitologia, històricament, li deu molt als seus practicants aficionats, i així és encara avui en dia. No es pot deixar tampoc de banda el paper principal que ha tingut, i té, l'estudi de les aus en el procés general de creació d'una consciència ambiental al si de les societats desenvolupades. L'exemple del Regne Unit n'és ben conegut, encara que tampoc cal ultrapassar les fronteres del nostre país. En aquest sentit, les societats privades de naturalistes han gaudit sempre del major protagonisme. En les línies següents trobarem referències a les conquestes en favor de la conservació del llac de l'Albufera, assolides als anys vint del segle que ara fina per la tasca mampresa per la secció de València de la *Real Sociedad Española de Historia Natural*. Avui en dia, trobem al seu torn grups, com la Societat Valenciana d'Ornitologia, a l'avantguarda del moviment per la conservació dels espais naturals. I si els trobem a l'avantguarda, si tenim la constància de la seua eficaç acció social, és sens dubte –al menys en bona mesura– per trobar-les més a prop de les inquietuds de la gent, per estar nodrits per la tasca dels aficionats. A tots ells, van dedicades aquestes modestes línies.

JUSTIFICACIÓ INICIAL

Si podem parlar d'una tradició científica relativament establida a l'àmbit valencià des de fa segles, que a més a més ha pogut retre fruits destacables a la ciència universal, aquesta és la de la medicina i la història natural, modernament dissociable, però fins èpoques molt recents sens dubte unitària. Malgrat tot, si atenem singularment l'ornitologia, trobem de seguida que la seua continuïtat i rellevància són lluny de les d'altres disciplines de caire naturalista; així, trobem l'exemple de la botànica, la història de la qual es troba jalonada per figures de la

talla de Joan Plaza, al segle XVI, d'Antoni Cavanilles, a la transició del XVIII al XIX, o de Carles Pau, al primer terç del segle XX, i que tota ella pot exhibir una nòmina general de practicants molt destacats; podem parlar també de les ciències de la terra als dos últims segles, amb personatges com Joan Vilanova i Piera, el primer catedràtic de paleontologia a Espanya, els castellonencs Josep Royo Gómez i Vicent Sos Baynat, o l'alacantí d'adopció Daniel Jiménez de Cisneros, tots quatre figures de primera fila a la geologia espanyola contemporània. Ni tan sols podem comparar el desenvolupament històric de l'ornitologia valenciana amb el d'altres especialitats zoològiques, les quals, adés per comptar puntualment amb científics de gran nivell –ens ve al cap el nom d'Eduard Boscà i Casanoves, al camp de l'herpetologia–, adés per haver-se constituït en línies perdurants de recerca –per exemple, l'entomologia, especialment al seu vessant aplicat al control de les plagues del camp–, resulten més rellevants dins el context general de la història de la ciència al nostre país. Malgrat tot, açò no obsta perquè l'ornitologia valenciana no haja tingut autors d'obres d'interés, i més si les situem a l'erm històric de l'ornitologia espanyola [2].

ELS PRIMERS ESTUDIS

No m'estendré massa per les aportacions valencianes a la ciència de les aus anteriors al segle XIX. Nogensmenys, són necessàries algunes pinzellades.

Podem començar pel còdex pictòric de les acaballes del segle XVI, que es troba a la Biblioteca Universitària de València, i que ha estat nomenat tradicionalment *Atles d'Història Natural*, encara que arran els estudis del professor López Piñero és més conegut com a *Còdex Pomar*. En efecte, el seu primer propietari fou Jaume Honorat Pomar, qui llavors ocupava la càtedra o cadira d'herbes de la nostra Facultat de Medicina. Pomar, autor amb tota probabilitat dels noms que acompanyen les il·lustracions, rebé el còdex com a regal del rei Felip II. Hi conté 226 dibuixos, 60 d'animals i la resta de plantes, amb espècies tant del Vell com del Nou Món, les darreres en la seua major part aportades per la cèlebre expedició d'Hernández. No escassegen les aus, ans al contrari; així, trobem el cigne comú, una representació de passeriformes, el capó reial i l'au del paradís; destaquen, però, per als nostres propòsits, les làmines de les espècies literalment anomenades *foja*, *corriolet de riu* i *camiluenga*, les quals un aficionat mitjà reconeix al punt com corresponents a l'ornitofauna valenciana [3]. A banda d'aquesta obra, al segle XVI podem trobar referències disperses sobre aus valencianes en altres treballs. Podem fer citació del *Primer abecedario de la Escala Filosofica*, obra de Palmireno destinada a l'ensenyament de les llengües clàssiques, publicada a València el 1569, i on s'inclou una llista de noms d'aus en llatí, a voltes amb la seua correspondència en valencià, amb una breu descripció de la seua morfologia i costums.

Al començament del segle XVII trobem les ineludibles *Décadas* de Gaspar Escolano. Tres capítols del llibre sisé de la *Década Primera* parlen de l'Albufera; hi contenen informació de molta vàlua sobre les aus del llac, fins el punt que aquesta obra passà a estar molt citada per nombrosos autors de treballs moderns. Si botem més d'un segle pel curs de la història, ens trobem a mitjan segle XVIII amb les dues edicions successives (1741 i 1745) del llibre *El Orinoco Ilustrado*, on el missioner jesuïta Josep Gumilla, natural de Càrcer, ofería la primera descripció integral d'una conca fluvial, en abastar aspectes geogràfics, etnogràfics i d'història natural, tot incloent-hi referències als ocells de la regió [4]. L'obra no trigà en ser traduïda al francès. Acostant-nos a la fi del segle XVIII, ens ensopeguem amb el celebèrrim –de tan difòs en econòmiques reedicions facsimilars– *Catálogo y descripció d'els pardals de l'Albufera de València*, fullet anònim atribuït a Marc Antoni Orellana, on es descriuen, en valencià, al voltant de 50 aus del nostre benvolgut llac.

EL SEGLE XIX

Sovint es parla de la primera meitat del segle XIX, en allò que fa a la ciència espanyola, com un període d'ensulsiada, ple de foscor. Per bé que, certament, el període que s'enceta amb la Guerra de la Independència i continua amb el regnat de Ferran VII és de clar retrocés respecte de la relativa esplendor del anys finals del segle XVIII, tampoc no és cert que deixara de fer-se ciència a Espanya. L'obra d'un ornitòleg valencià n'és clar exemple. Tomàs Villanova Entraigües fou l'autor de la primera obra estrictament científica sobre aus valencianes. Villanova, que arribà a ocupar una càtedra d'anatomia a la Universitat –i que al seu torn era fill del també catedràtic, de química i botànica, Tomàs Villanova y Muñoz de Poyanos–, presentà el 9 de desembre de 1807, en Junta Pública de la *Real Sociedad Económica de amigos del País de València*, un *Índice de las aves que forman la colección completa de las especies propias de la Albufera de Valencia, disecadas y clasificadas según el sistema de su obra general de Ornitología y orden alfabético*, on feia relació de 76 aus, i que fou publicat l'any següent. La figura de Villanova encara resta poc estudiada. Tal volta açò puga justificar la lleugeresa de Maluquer [5] en tractar la seua contribució ornitològica. Aquest autor, en efecte, despatxa d'un colp de ploma Villanova i la seua obra, amb un cert to despectiu, tot obviant la condició de catedràtic del valencià, i mantenint que "el susdit dissecador mai no va publicar –ni, que sapiguem, escriure– l'obra ornitològica a què al·ludeix" [6].

Anomenar "dissecador", per referència directa al títol de l'*Índice*, a un llicenciat –després doctor– en medecina que obtingué una plaça de dissecador anatòmic el 1792; que estigué comissionat pel Gabinet d'Història Natural del Gran Ducat de Parma, de 1798 a 1802, com a responsable de les col·leccions i com a professor de zoologia; que preparà el 1804 una col·lecció d'aus per al Reial Gabinet d'Història Natural de Copenhague, i que, després de veure's expulsat de la Universitat de València per haver estat nomenat catedràtic pels francesos, obtingué malgrat tot el nomenament de vice-professor de zoologia al Museo de Ciències Naturals de Madrid, on el 1819 dictà el primer curs d'anatomia comparada realitzat a Espanya, segons el programa científic de Cuvier... [7] Anomenar a un personatge així "dissecador", deia, sembla al menys *atrevit*. I pel que fa a eixa misteriosa *obra ornitològica*, efectivament no es publicà –fonamentalment, per l'estigma que duia al sobre l'autor, per afrancesat–, però estava preparada, en tres volums i un atlas, el 1825. Malgrat les seues circumstàncies personals, la rellevància científica de Villanova fou reconeguda amb el seu nomenament el 1822 per a la càtedra anatòmica del Museu de Madrid, dotada amb dos ajudants dissecadors, i on romangué fins el seu traspàs, esdevingut el 1837.

La següent figura de l'ornitologia valenciana, Ignasi Vidal i Cros desenvolupà el seu treball científic a les dècades centrals del segle XIX, just quan la ciència espanyola sembla voler eirir, encara que amb prou feines, del pou. Vidal era també metge de formació, i va estar el primer ocupant de la càtedra de mineralogia i zoologia de la Universitat de València, des de 1846 fins a 1859. Home generós, va fer renúncia d'una part del seu sou a favor del naixent Museu d'Història Natural de la Universitat, el qual no trigaria en arribar a ser el més important museu universitari de la especialitat arreu l'Estat [8]. Vidal publicà el 1851 un *Catálogo de la Aves de la Albufera*, a les *Memorias de la Real Academia de Ciencia*; aquest catàleg estigué revisat pel mateix Vidal el 1856, tot mantenint el títol [9]. En síntesi, són sengles llistes de les aus de l'Albufera, ordenades segons les obres taxonòmiques més modernes de l'època, i amb un tractament prou escrupulós de les sinonímies; complementa açò la referència dels noms comuns en castellà i valencià, a més d'unes breus notícies sobre *status* i abundància, en gairebé tots els casos.

Cap als anys seixanta del segle XIX, l'Albufera rep la visita d'alguns estrangers. Així, el cèlebre viatger i dibuixant Gustave Doré passa per ella el 1863. Més interessant, en qualsevol cas, fou el treball del prestigiós ornitòleg britànic Thomas Lyttleton, Lord Lilford, qui, en el curs de les seues recerques sobre els francolins europeus, estigué al nostre llac el 1862. Lilford escrigué posteriorment diversos treballs d'abast general, amb referències concretes, però a la fauna ornítica valenciana [10]. D'aquest autor, ens consta la seua amistat amb el catedràtic de la Universitat de València, José Arévalo Baca, de qui després en parlarem amb cert detall. També britànic era un altre autor de relleu internacional, Howard Saunders, director de la revista *Ibis*, autor de treballs d'ornitologia general, els quals també incloïen dades sobre aus del nostre país. Sembla que guardava a la seua formidable col·lecció personal nombrosos exemplars valencians; de fet, a València, Saunders hi contava amb un corresponsal, Ricard Martín.

Si tornem als autors espanyols, cal fer una breu referència a Vicent Mompó Vidal, un personatge molt poc estudiat. Sabem que era llicenciat en ciències naturals i perit agrònom. Catedràtic d'història natural d'institut, passà al llarg de la seua carrera per diferents centres d'ensenyament: Lleida, Girona, Sòria, Albacete, Santa Cruz de Tenerife... [11]. Precisament sobre aus de Tenerife versa el seu treball més conegut, aparegut el 1876 als *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, mentre que el seu pas per Girona li va permetre d'escriure una altra obra sobre aus i insectes útils i damnosos per a l'espècie humana, relativa a l'esmentada província, tres anys després. Sembla probable que Mompó fora valencià; de fet, pertanyia a la Societat d'Agricultura Valenciana. Ara bé, se'ns antoixa espúria l'atribució que li fa Maluquer d'un *Catálogo de las Aves de la Provincia de Valencia* [12], obra que no apareix en cap repertori bibliogràfic d'ús habitual. Potser es tracte d'una errada o confusió; cal dir que Maluquer li atribueix la mateixa data que el catàleg sobre les aus de Tenerife, malgrat no fer citació d'aquest treball.

Molt més podem dir, i amb molta més seguretat, al voltant del ja esmentat José Arévalo Baca. Arévalo és una referència ineludible per a la història de l'ornitologia, no només valenciana, sinó també espanyola. Nascut a Màlaga el 1848, arribà a València el 1877 per tal de cobrir la càtedra vacant d'història natural de la Universitat, com a conseqüència del decés de Rafael Cisternas, ben conegut per les seues contribucions a la ictiologia ibèrica i per la seua acceptació primerenca de l'evolucionisme darwinià. Arévalo romangué a València fins la seua mort, la qual s'esdevingué el 1890. Aquest període coincidí amb un floriment notable de l'activitat científica a tot l'Estat, i València no hi restà precisament al marge, especialment pel que fa a les ciències biomèdiques. I justament fou a València on Arévalo redactà *Aves de España*, la seua obra més coneguda i celebrada [13]. Aquest extens treball fou premiat amb un accésit al concurs públic convocat el 1882 per la Reial Acadèmia de Ciències Exactes, Físiques i Naturals, encara que no va veure la impremta fins el 1887 [14]. Al pròleg, després de fer una ponderació lírica de la bellesa de les aus i comentar les dificultats que plantejava el seu estudi científic, justificava el propòsit de la seua obra:

“Hace algunos años que el estudio de las aves de España viene siendo objeto de atención por parte de naturalistas, tanto del país como extranjeros; pero hasta ahora los varios trabajos publicados se refieren á regiones muy limitadas, se hallan dispersos, y son incompletos, no sirviendo, á causa del carácter que tienen casi todos de *listas* ó *catálogos*, para llegar al conocimiento de las especies ni para la aclaración ó comprobación de nuevos datos que pudieran adquirirse” [15].

Arévalo passà onze anys reunint dades ornitològiques, i consultà, a més de la seua col·lecció particular, les del Museo de Ciències Naturals de Madrid i les de les universitats de Madrid, València, Barcelona, Sevilla i Granada, la de l'Institut de Màlaga, la de l'Institut Agrícola d'Alfons XII i la de l'Escola d'Enginyers Forestals. Ell hagués desitjat d'acompanyar la memòria amb un atlas, sent-li, però, impossible.

El gruix d'*Aves de España* és la descripció extensa de 333 espècies, registrant sempre la sinonímia, els noms comuns a les diferents regions espanyoles i, en ocasions, també a Portugal, els trets morfològics, els costums –incloent-hi, distribució geogràfica, utilitats i tècniques de caça–, alimentació i llista de localitats. A més, fa referència més breus d'altres espècies i varietats, en general de divagants. També inclou una descripció formal dels tàxons superiors a l'espècie. Entre el pròleg i aquesta part descriptiva, es situa una llarga introducció on Arévalo ofereix un repàs de l'anatomia de les aus i dels seus hàbits generals [16].

Aves de España és una obra que no pot considerar-se com el primer catàleg d'ornitofauna espanyola publicat, encara que sí podem considerar-lo el primer en estar redactat. Ja hem vist com des de la seua presentació fins la seua publicació hi hagué un retard de cinc anys. Dins aquest interval, un jove naturalista acabat de doctorar-se –i que a la fi, però, excel·lí al camp de les matemàtiques, on abastà el reconeixement internacional–, va publicar la seua tesi, sobre les aus ibèriques, el 1886, tot just un any abans que apareguera la memòria d'Arévalo. Aquest jove era Ventura de los Reyes Prósper, de qui podem dir que no fou valencià *d'un pèl*. Son pare, en efecte, era facultatiu de mines, i per raó del seu treball havia traslladar-se prou sovint. El germà de Ventura, el gran botànic Eduard, havia nascut a la ciutat de València, d'on era la mare, el 1860. A Ventura, tres anys més jove, li tocà de nàixer a Castuera (Badajoz) [17].

La memòria de Reyes Prósper és, fonamentalment, una llista de 408 espècies, citades a la bibliografia, o presents a les col·leccions, com del àmbit geogràfic de referència –la Península Ibèrica i les Balears–, amb una breu referència sinonímica, uns apunts sobre els noms populars i una llista de localitats. No va incloure reyes cap descripció de les espècies citades, com tampoc dels tàxons superiors. La introducció, molt breu, es poc més que un assaig, molt interessant de tan primerenc, de fer una divisió regional de la Península segons el criteri de la seua fauna ornítica [18]. L'obra de Reyes li valgué el nomenament com a delegat permanent del Comité Internacional Ornitològic, al I Congrés Internacional d'Ornitologia, celebrat a Budapest [19].

EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

El començament del segle XX resulta, en conjunt, molt menys brillant. Al menys durant la primera dècada, les úniques referències sobre ornitologia valenciana són un seguit de breus notes del taxidermista i caçador valencià Eduard Crú Marqués [20], resident per eixos anys a Sevilla. Crú, en un parell de reunions de la secció local de la Societat Espanyola d'Història Natural a la capital andalusa, va fer referència a les captures a l'Albufera d'algunes espècies singulars, al 1903 [21]. Eixe mateix any, Crú realitza una excursió a l'Albufera, amb el resultat d'una nova nota, sense gaire vàlua científica, però on podem llegir un aspre plany front l'expensió dels arrosars, els quals amenaçaven, segons l'autor, de deixar les aus sense espai vital; així, podem llegir:

“si continúa la explotación, como ocurre actualmente, tendremos dentro de algunos años que deplorar la desaparición de algunas especies de nuestra fauna regional” [22].

Aquesta preocupació conservacionista no trigà en consolidar-se amb la tasca dels naturalistes del Laboratori d’Hidrobiologia de València, dels que després en parlarem.

En aquests primers anys del segle, els llibres i les revistes cinegètiques ens ofereixen més notícies sobre ornitologia valenciana que les escasses publicacions científiques. Així, trobem referències d’interés al llibre d’Emili Sarzo, dedicat a les pràctiques venatòries a l’Albufera i la Caldereria de Sueca [23], i el de Francesc Brú, farmacèutic de Cullera i reputat tirador [24]. Per als anys vint, és de consulta obligada la madrilenya, però amb nombroses col·laboracions de valencians, *Revista Cinegética Ilustrada*.

En qualsevol cas, la segona dècada del segle registra un revifament dels estudis ornitològics fets a València o per valencians. Així, el suecà Josep Fuset Tubià, catedràtic de zoografia dels vertebrats a la Universitat de Barcelona, publicà el 1913 una memòria sobre les aus de Catalunya, la seua única contribució a l’ornitologia [25]. Es tracta d’un pormenoritzat catàleg de 277 espècies, amb una clau d’identificació, detall on rau la principal originalitat d’aquest treball [26].

Eixe mateix any es fundà a València la secció local de la Reial Societat Espanyola d’Història Natural. Aquesta fundació es troba relacionada amb l’arribada a València del lleonès Celso Arévalo Carretero, catedràtic de l’Institut de 1912 a 1919. Arévalo volia crear a València un laboratori dedicat a l’estudi de les aigües continentals, des de les noves perspectives que oferia la llavors naixent ciència de l’ecologia. Per a aconseguir açò, necessitava del recolzament dels naturalistes valencians, i per aquesta raó va promoure la creació d’una secció de la sosdita Societat. València, malgrat comptar amb destacats naturalistes, com el botànic Vicent Guillén o el zoòleg i paleontòleg eduard Boscà, no gaudia de la presència de cap grup consolidat o. Al cap i a la fi, Arévalo aconseguí el seu propòsit, i la secció de València es pogué constituir al novembre de 1913. Des d’eixa data i fins els anys trenta, va estar el fòrum de trobament, intercanvi i debat científic del col·lectiu de naturalistes valencians, inclosos molts de fora de la capital. Existència paral·lela tingué el Laboratori d’Hidrobiologia, instal·lat també per Arévalo, als locals de l’Institut. Per hidrobiologia, hom entenia a l’època l’aproximació integral a la realitat física dels sistemes d’aigua dolça, articulant tot un seguit de nivells d’estudi; així, els elementals faunístic i florístic, però també els que atanyen la fisiografia, economia, societat, cultura, etc. Amb aquest enfocament, Arévalo centrà les seues recerques a l’Albufera, alhora que uns altres socis de la secció reorientaren les seues aficions naturalistes. Un estudi integral d’una zona humida implicava també l’ornitologia. I així, a les reunions de la secció de València proliferaren les comunicacions sobre aus, especialment, és clar, del llac veí de la ciutat. Encara avui en dia, els extractes de les actes de les reunions, impreses al *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, són una font de citacions clàssiques. Tota aquesta eclosió d’activitat permeté la publicació de la primera revista valenciana de contingut dominantment naturalista, els *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia*, on es recolliren treballs dels especialistes valencians, però també d’altres d’Espanya i fins i tot de l’estranger, que establiren contacte amb el Laboratori d’Hidrobiologia [27].

Arévalo es traslladà a Madrid el 1919, deixant al front del Laboratori –des d'eixe mateix any vinculat formalment al Museu Nacional de Ciències Naturals, encara que sostingut físicament, afectivament i econòmicament per l'Institut– al seu deixeble predilecte, Lluís Pardo. Nascut a València el 1897, gran amant de la seua terra, Pardo estudià no només l'Albufera, dons també realitza treballs de mèrit sobre les marjals d'Almenara, l'Albufereta d'Anna o l'Estany de Cullera [28]. Podem destacar especialment l'estudi dedicat a l'últim dels espais esmentats, publicat en francès el 1923 a la prestigiosa revista belga *Annales de Biologie Lacustre*, on ofereix el primer catàleg de vegetals i animals de la localitat, parant especial atenció a les aus [29]. Pardo, amés, es dedicà sense descans a la divulgació de les ciències naturals; al respecte, les seues col·laboracions als diaris i revistes d'informació general eren freqüents. Amb més de cinquanta d'aquestes contribucions publicà el 1924 un llibre, on destaquen tres articles dedicats a les aus de l'Albufera, on descriu per al gran públic les espècies més reeixents, i amb la particularitat de no oferir els noms en castellà, sinó en valencià, juntament amb els científics [30]. Pardo era un membre actiu del Centre de Cultura Valenciana, gairebé des de la seua fundació, amés d'estar vinculat a altres entitats dedicades a la cultural local, com ara la Societat Castellonenca de Cultura i Lo Rat Penat. Sempre l'interessà molt el camp de la lexicografia popular dels animals, i dedicà algunes publicacions al respecte. Aquesta inquietud, per cert, fou compartida per alguns dels seus consocis de la secció de València [31].

Pardo va escometre també estudis econòmics i històrics sobre l'Albufera i els seus aprofitaments. Fruit d'aquesta orientació estigué la reproducció, als *Anales* de l'Institut, del fullet atribuït a Orellana, adés esmentat [32], i d'un altre fullet, de tema semblant però posterior, concretament de 1827. D'aquest fullet, titolat *Catálogo y descripción sucinta de los Pájaros de la Albufera de Valencia*, es custodiava un exemplar a la biblioteca d'Eduard Boscà. Estava dedicat al comte de Castellà i la seua esposa per l'autor, un desconegut que treballava per a l'esmentat aristòcrata com a taxidermista i que responia a les inicials "L.V. de M.", que per certes conjectures podria correspondre, segons Pardo, a Luis Villar de Malta. Al fullet es descriuen els costums d'un bon grapat d'aus [33].

Pardo deixà València el 1927, per traslladar-se, com el seu antic mestre, a Madrid. Des d'aquesta data, el Laboratori inicià un procés imparable de decadència, al que no tardà en fer-li companyia la secció de València [34]. De fet, 1932 i 1935 són les dates, respectivament, on deixaren de registrar activitat l'ún i l'altra. La Guerra Civil va donar el cop definitiu; l'activitat naturalista valenciana hagué d'esperar molt de temps per a reprendre el nivell assolit. En qualsevol cas, i com a fruit dels nous temps on l'especialització ha guanyat la partida, mai no es tornà a recrear l'ambient, extraordinari i il·lusionant, malgrat els entrebancs, i ple de cooperació i camaraderia entre naturalistes professionals i aficionats.

A més d'un bon grapat de publicacions sobre les produccions naturals valencians, ens resta, com a principal llegat d'eixa fecunda època, la inquietud pel nostre estimat llac de l'Albufera i, per torna, de les altres zones humides del territori valencià. Hem de pensar que al 1928, la secció de València aconseguí d'aturar, amb les seues protestes a l'Ajuntament, l'esbròs i conseqüent destrucció de la Mata del Fang.

Encara hem de parlar, però, d'un altre soci il·lustre de la secció de València amb aportacions ornitològiques de relleu. Es tracta d'Antim Boscà Seytre, fill d'Eduard i substituït de Celso Arévalo a la càtedra de l'Institut. Al 1916, Antim Boscà, aleshores catedràtic a Castelló, publicà el primer treball general sobre fauna valenciana, com a capítol, molt llarg per cert, a l'obra de caire divulgatiu *Geografía General del Reino de Valencia*, dirigida per Francesc Carreras Candi. Boscà hi ofería un panorama ample i documentat de la diversitat faunística valenciana, amb

descripcions vives, potser un xic ampuloses, i amb un espectacular, per a l'època, complement fotogràfic, fruit en bona part de la seua tasca personal com a artista de les plaques. Precisament la part dedicada a les aus excel·leix per aquest aspecte, amb la inclusió de fotografies d'exemplars de la col·lecció de la Universitat. Boscà, a més, va incloure una llista amb més de 250 noms valencians d'aus, amb la seua correspondència científica [35].

Només ens resta comentar, breument, la trista història de les col·leccions ornitològiques valencianes. Des del darrer terç del segle XIX i fins la dècada dels vint del segle següent, tant a l'Institut com a la Universitat de València, com també a altres establiments d'ensenyament, es treballà molt per tal d'augmentar el fons d'exemplars per als estudis d'història natural. A l'Institut resultà especialment profitosa la tasca d'Emilio Ribera, malgrat que els vuit anys de càtedra vacant entre la jubilació de l'esmentat i l'arribada de Celso Arévalo suposaren un sotrac. Arévalo, però, mamprenqué la reorganització i restauració de les col·leccions, tot afegint un munt de nous exemplars, i sempre amb la col·laboració dels socis de la secció de València. Açò dugué a transformar l'antic gabinet en un veritable museu d'història natural, segurament el millor entre els dels instituts de l'Estat, i obert al públic a temporades. Pardo exercí de conservador fins el seu trasllat, i va publicar detallats catàlegs dels fons. Va ser al 1925 quan publicà el corresponent als amfibis, rèptils, aus i mamífers. La part ornitològica mantenia una representació de 203 espècies, tant d'autòctones com d'exòtiques, totes convenientment muntades i exposades [36]. La desídia posterior, però, ocasionà que el fons museístic de l'Institut patira danys irreversibles; allò que ens resta avui en dia, és només un reflex molt pobre de l'antiga col·lecció.

També mantenien col·leccions de cert interès els col·legis religiosos de la província de València. Pràcticament res s'ha conservat de les col·leccions de les Escoles Pies de València i Gandia, destrossades durant la Guerra Civil. Més sort n'hi hagué amb la del Col·legi de Sant Josep de València, regentat pels jesuïtes, i que es lliurà perquè, des de 1932, any de l'expulsió de la Companyia de Jesús d'Espanya, i fins l'esclafit de la contesa, va ser seu de l'Institut-Escola, institució docent laica, de tarannà renovador, i respectada per tant per les faccions radicals del bàndol republicà. La col·lecció avui en dia és visitable, malgrat certes restriccions. Prengué increment durant els anys del franquisme per la tasca del naturalista jesuïta Ignasi Sala de Castellarnau. El difunt professor Rieta fou l'artífex de la restauració definitiva del fons. La part més notable és, precisament, l'ornitològica, amb exemplars d'arreu el món i amb veritables relíquies, com ara un paó de 1840 o un àguila coronada de 1854 [37].

Menys coneguda, resulta no gensmenys de citació obligada la col·lecció del Col·legi de la Concepció d'Ontinyent, regit pels franciscans i actualment ben custodiada i també visitable. Se salvà durant la guerra per l'acció decidida d'alguns antics alumnes, que l'amagaren a les seues cases particulars. Com en el cas anterior, el fons d'aus és el més espectacular, amb nombrosos exemplars del segle XIX [38].

En qualsevol cas, la veritable joia era el Museu d'Història Natural de la Universitat de València. Entre d'altres, s'hi custodiaven les col·leccions ictiològiques de Cisternas; les herpetològiques –amb tipus i tot– d'Eduard Boscà; i com no, les ornitològiques, referència imprescindible per a l'ornitologia espanyola i europea, de Vidal i Arévalo Baca, posteriorment incrementades. Segons testimonis, no baixaven dels 1900 els exemplars d'aus exposats [39], molts d'ells naturalitzats per Josep Maria Benedito, pare [40]. Tot, però, quedà perdut la nit del 12 de maig de 1932, quan un paorós incendi va destruir l'ala de la Universitat que ocupava llavors la

Facultat de Ciències [41]. Trist destí, que és un poc resum de la història del patrimoni naturalista valencià.

[1] Els estudis sobre l'actuació dels aficionats al curs històric de les disciplines científiques són nombrosos. Per al cas de les ciències biològiques, es pot destacar el treball de D.E. Allen (1988), "The survival of the amateur tradition in the newly professional world of biology". Dins: R. L. Numbers; J. V. Pickstone (orgs.), *British Society for the History of Science and the History of Science Society. Program, Papers, and Abstracts for the Joint Conference. Manchester, England, 11-15 July 1988*, Manchester, BSHS, 77-84

[2] Potser aquesta pobresa relativa provoqe que les obres generals d'història de la ciència valenciana no es facen ressò, pràcticament, dels estudis ornitològics. De treballs específics sobre la qüestió, tampoc no en trobem. L'única aproximació destacable, malgrat les seues nombroses errades i la seua inadequació historiogràfica, és el treball de J. Maluquer i Sostres (1985), "Aspectes històrics dels estudis ornitològics als Països Catalans". Dins: R. Folch (dir.), *Història Natural dels Països Catalans. 12. Ocells, Barcelona*, Enciclopèdia Catalana, 44-60. Una part gens menyspreable de la informació que s'ofereix a aquest article, fonamentalment pel que fa a l'època anterior al segle XIX, està treta d'eixa obra.

[3] J.M. López Piñero (1991), *El códice Pomar (ca. 1590). El interés de Felipe II por la historia natural y la expedición Hernández a América*, Valencia, Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia

[4] J.M. López Piñero i V. Navarro Brotóns (1995), *Història de la ciència al País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, pp. 380-382.

[5] V. nota 2.

[6] Maluquer (1985), *op. cit.*, p. 55.

[7] Un esbòs de la tasca científica de Villanova, a J.M. López Piñero i V. Navarro Brotóns (1995), *op.cit.*, pp. 418-419

[8] Sobre Vidal, v. López Piñero i Brotóns (1995), *op.cit.*, p. 447. També ofereix dades el llibre d'E. Sánchez i Santiró (1998), *Científics i professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*, València, Universitat de València.

[9] Ambdós catàlegs han estat reproduïts en facsímil, amb una interessant actualització, en R. Pardo (1995), *Catálogo de las aves de la Albufera, por Don Ignacio Vidal, Correspondal de la Real Academia de Ciencias, en Valencia. Reproducción de las*

ediciones de 1851 y 1856 con comentarios a las mismas y listado actualizado de la aves de la Albufera de Valencia, Valencia, Librerías París-Valencia.

[10] Hi destaquen *Notes on the ornithology of Spain*, de 1865, i *Notes on Mediterranean ornithology ornithology*, de 1887.

[11] V. Escalafón (1878), *Escalafón General de los Catedráticos de Institutos de Segunda Enseñanza en 1.º de Enero de 1878*, Madrid, Colegio Nacional de Sordomudos y de Ciegos.

[12] Maluquer (1985), *op. cit.*, p. 55

[13] López Piñero i Navarro (1995), *op.cit.*, p. 508-509

[14] J. Arévalo Baca (1887), “Aves de España”, *Memorias de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales*, 11

[15] Arévalo Baca (1887), *op.cit.*, p. 11

[16] *Ibidem*.

[17] J.M. López Piñero *et al.* (1983), *Diccionario Histórico de la Ciencia Moderna en España*, 2, Barcelona, Ediciones 62, 223-225

[18] V. Reyes Prósper (1886), “Catálogo de las aves den España, Portugal é Islas Baleares”, *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural (Memorias)*, 15

[19] J.M. López Piñero *et al.* (1983), *op.cit.*

[20] Podem afegir, com a molt, una nota del catedràtic de l’Institut de València, Emilio Ribera, dedicada a la troballa d’un palmípede momificat dins d’una partida de guano procedent de Xile i descarragada al port de València. V. E. Ribera Gómez (1904), “Nota relativa á una momia de ave ‘Huanæ’, procedente de Huanillos (Chile)”, *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 4, 339-340

[21] E. Crú Marqués (1903a), “[Aves de la Albufera de Valencia. Comunicación verbal]”, *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, 3, 169, i E. Crú Marqués (1903c), “[*Fuligula rufina* hallada en la Albufera de Valencia. Comunicación verbal]”, *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, 3, 128-129.

[22] E. Crú Marqués (1903b), “Excursión ornitológica al lago de la Albufera (Valencia) durante el mes de junio de 1903”, *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, 3, 277-278

[23] E. Sarzo Pardo (1906), *La Albufera y la Calderería; Caza acuática*, Valencia, F. Vives Mora

[24] F. Brú (1913), *Notas de caza*, Valencia

[25] Fuset guanyà més fama com a suscitador de polèmiques que com a científic. Així, provocà el 1915 greus aldarulls entre els estudiants de Barcelona, en fer una defensa pública des de la càtedra, i de forma prou extravagant, d'una explicació per partenogènesi del dogma de la Immaculada. V. J. Catalá Gorgues (1996), *La sección de Valencia de la Real Sociedad Española de Historia Natural (1913-1936)*, València, Universitat de València, treball de doctorat inèdit.

[26] J. Fuset Tubiá (1913), “Aves de Cataluña”, *Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 7, 455-609

[27] V. al respecte, Catalá (1996), *op. cit.*, i també, S. Casado de Otaola (1997), *Los primeros pasos de la ecología en España*, Madrid, Ministerio de Agricultura/Residencia de Estudiantes.

[28] *Ibidem.*

[29] L. Pardo García (1923), “Recherches sur la phaute et la flore de l'estany de Cullera dans la province de Valencia (Espagne)”, *Annales de Biologie Lacustre*, 12, 93-101

[30] L. Pardo García (1924), *Lecturas de Hidrobiología*, Valencia, Antonio López y Compañía

[31] Catalá (1996), *op. cit.*

[32] Anónimo (1918), “Catálogo y descripción d'els pardals de l'Albufera de Valencia”, *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia*, 3 (12), 17 p.

[33] L.V. de M. (1926), “Catálogo y descripción sucinta de los Pájaros de la Albufera de Valencia”, *Anales del Instituto Nacional de 2.ª Enseñanza de Valencia*, 14 (59), 21 p.

[34] Casado (1997), *op. cit.*

[35] A. Boscá Seytre (1916), “Fauna valenciana”, dins: F. Carreras (dir.), *Geografía General del Reino de Valencia*, 1, Barcelona, Alberto Martín, 421-549

[36] L. Pardo García (1925), “Las colecciones de anfibios, reptiles, aves y mamíferos del Museo de Historia Natural del Instituto”, *Anales del Instituto Nacional de 2.ª Enseñanza de Valencia*, 13 (52), 97 p.

[37] A. Rieta Reig (1993), “Museo de Ciencias Naturales ‘P. Ignacio Sala, S.J.’”, *Auras*, 16, 13-24

[38] J. Català Gorgues (1997), “La història natural i l'agronomia al Col·legi de la Concepción d'Ontinyent (1894-1940)”, *Almaig*, 13, 48-54

[39] F. Almela y Vives (1932), “El Museo de Historia Natural de la Universidad de Valencia”, *Valencia Atracción*, 69, 86

[40] La relació entre la història de l'ornitologia i la de la taxidèrmia està molt ben exposada a P.L. Farber (1977), "The Development of Taxidermy and the History of Ornithology", *Isis*, 68, 550-566

[41] Sánchez i Santiró (1998), *op. cit.*